

FRANTIŠEK FAJFR

K PROBLÉMU MĚSTA A VENKOVA

Rozdíl nebo protiklad?

Poměr města a venkova je stále živým problémem a je pochopitelné, že se jím i marxismus zabýval. Tak Komunistický manifest z r. 1848 uvádí mezi 10 požadavky v bodu 9: Vereinigung des Betriebes von Ackerbau und Industrie, Hinwirken auf die allmähliche Beseitigung des Gegensatzes zwischen Stadt und Land. Podle poznámky redakce sborníku K. Marx, F. Engels, Izbrannyje proizvedenija I, str. 28, byl v německých vydáních po r. 1872, tedy za života K. Marxe i Engelse termín „Gegensatz“ nahrazen termínem „Unterschied“. Lenin, Stalin a sovětsí spisovatelé užívají termínu „protivopoloženije (protiklad)“. — Podle Lenina (Sočinenija XXIX, str. 119, 1920) je „protiklad mezi městem a venkovem jednou z nejhlubších příčin hospodářské a kulturní zastořlosti vesnice . . . odstranění tohoto protikladu je jedním ze základních úkolů komunistické výstavby“.

Je ovšem velký rozdíl mezi „rozdílem“ a „protikladem“ města a venkova. Požadavek odstranit rozdíl je krajně radikální a utopický. Venkov nikdy nezmizí, jeho odlišnost zůstane. Překážkou stále bude existence zemědělství. Kulturních možností bude mít velké město vždy více než vesnice nebo malé město.

Naproti tomu za utopický nelze pokládat požadavek odstranit protiklad mezi městem a venkovem. Protiklad v tomto smyslu znamená spor, boj o to, kdo koho bude ovládat, kdo koho bude vykořisťovat. Ovládání a vykořisťování venkova městem bylo patrné ve starém Římě, zvláště císařském; naopak vykořisťování města venkovem bylo ve středověku. Devatenácté století se svým technickým pokrokem, kapitalismem a liberalismem odstranilo hlavní zdroje protikladu, vyrovnalo právní rozdíly mezi městem a venkovem, odstranilo zbytky nevolnictví a roboty, zavedlo volnost stěhování, svobodu živností a nakonec i celkem stejné volební právo do obecních a jiných zastupitelských orgánů státních. Jakési vykořisťování venkova městem možno spatřovat v nízkých cenách, za které kupuje parazitní obchod zemědělské výrobky.

Bylo by patrně nesprávné prohlašovat některé změny, k nimž došlo na venkově, za rostoucí protiklad mezi městem a venkovem. Jsou to:

a) Vylidňování venkova: stěhují se většinou mladí lidé a město tak získává pracovní síly, na jejichž výchovu ničím nepřispělo.

b) Velký odchod rovněž mladších lidí do nezemědělských povolání beze změny bydliště. Tím stoupá vyjížďka za prací a mění se profesionální skladba venkova.

*) Srov. Marx, Kom. manifest, kap. I: Idiotismus des Landlebens.

c) Úpadek drobných zemědělských závodů i drobných nezemědělských živností, v němž někteří spisovatelé spatřovali velké kulturní nebezpečí zaviněné městy.

Vývoj měst možno charakterizovat asi takto:

a) Evropská města vznikla většinou ve středověku, některá i dříve, a zachovala se ve své historičnosti skoro do XIX. století. Rozvoj průmyslu a přívál venkovského obyvatelstva rychle rozšířil stará města o nové čtvrti, zvláště dělnické a tovární.

b) Nová městská výstavba nebyla nijak vynikající, nestačila značnému přistěhovalectví. Chudší obyvatelstvo bylo nuceno žít v přelidněných domech s nedostatečným hygienickým zařízením, zdravotně závadných, bez přístupu čerstvého vzduchu a světla. Následek byl rychlý fyzický i morální úpadek nového obyvatelstva. — Velkoměsta byla podrobena věcnější kritice právě z hlediska hygienického (srov. *Biologie der Großstadt*, vydali De Ruder a Linke, Drážďany 1940).

c) V poslední době přinesl technický pokrok mnoho zlepšení ve výstavbě (i továren), v hygieně a zdravotnictví, ale také mnoho nevýhod pro obyvatelstvo hustě zalidněných měst; např. rozvoj automobilismu má na lidi destruktivní účinky, atmosféra měst se zhoršuje, hluk roste, neurotizace lidí se stává hromadným jevem atd. Mimoto dělnické a tovární části evropských měst, postavené v XIX. století, už podstatně zastaraly i přes dílčí asanace a různé dílčí úpravy. Na program je dnes radikální změna ve výstavbě nejen měst, nýbrž i větších oblastí. Stavějí se i města od základu nová, např. v Anglii po r. 1942 (New Towns), v Sovětském svazu z důvodů spíše industrializačních.

Město a venkov v demografické statistice

Problém město-venkov způsobil i demografické statistice mnoho starostí, někdy zbytečných. Pomalu se uplatňuje myšlenka, že je nutno napříště spojit sčítání lidu se soupisem domů a bytů v jeden integrální census pro celý stát. Otázkou je však, jak rozlišit město a venkov.

Demografická statistika je tu pod silným vlivem geografie (a kartografie), která pozoruje rozmístění obyvatelstva ryze prostorově. Takto nazíráno, rozpadá se osídlení na množství lokalit, které jsou buď osamělými budovami, shlukem 2 až 5 domů, malou vesničkou, nebo i větším městem. Lokalita je významný pojem pro geografii, nutný pro podrobné místní studie a plánování územní, nehodí se však pro rozlišování města a venkova v demografické statistice. Je velmi subjektivní, jak velký shluk obydlí chceme považovat za jednu lokalitu.

Správnější je vzít za podklad rozlišování obec, která je nejmenší správní jednotkou územní, má právní subjektivitu, určitou kompetenci v oboru veřejné správy, finanční autonomii a jedná prostřednictvím voleného obecního zastupitelstva. — Nesnáž tohoto způsobu je v tom, že je mezinárodní srovnávání skoro nemožné, protože obecní zřízení je v každém státě jiné a často se různí i uvnitř téhož státu. Přibližně srovnatelné jsou státy se systémem malých obcí, např. Francie, Belgie, Švýcarsko, jižní část NSR a západní část bývalé monarchie habsburské (české kraje, dnešní Rakousko a v Jugoslávii Slovinsko). Ostatní státy a části států se nedají srovnávat, zejména Anglie se svým Local Government.

Která obec je městem, bývá určeno nadřízenými orgány ústavními nebo správními. Ale vždy může státní statistika klasifikovat obce podle vlastních kritérií. Základním kritériem je počet bydlícího obyvatelstva a obce pod 2000 obyvatel se pokládají za venkovské. Tato hranice je příliš nízká, a proto se přihlíží i k jiným kritériím. Různost tak zvaných urbanizačních kritérií vede opět k velkému subjektivismu, takže ani jeden výpočet městských a venkovských obcí se neshoduje s ostatními výpočty i za tůž stát. Mimoto má tato metoda některé nevýhody: a) klasifikace městského obyvatelstva podle urbanizačních znaků se dá provést jen na podkladě sčítání lidu, domů, bytů, tedy jednou za deset let; b) některé urbanizační znaky mohou snadno v obci zmizet a brzy se opět objevit, např. pět lékařů v obci, hotel aspoň s 20 lůžky apod.; c) potřebujeme odhadovat městské obyvatelstvo také ročně; v tom případě se musíme vracet k jednodušší metodě podle počtu bydlícího obyvatelstva.

Nejjednodušší by bylo pokládat v demografii za město obec s 10 tisíci obyvateli nejméně.

Podrobné rozlišování urbanizačních znaků (může být i velmi bohaté) a podrobné rozlišování nejrůznějších typů městských a venkovských obcí je nutné pro geografii a pro místní plánování. Typů měst a vesnic možno rozlišovat mnoho (čím více kritérií, tím více typů), až bychom nakonec měli tolik typů, kolik je všech obcí vůbec. Každá obec je sama o sobě silnou individualitou.

Ve státech socialistických s hospodářstvím v podstatě plánovaným centrálně ztrácí obec jakožto samosprávná jednotka svůj bývalý význam a tím se zároveň i obecní volby „desideologizují“. Teoretické studie sociologické i demografické podceňují často veřejnoprávní subjektivitu obce.

Jak veliká je rozmanitost klasifikací města a venkova v různých státech i dokonce v tomtéž státě v různých dobách, ukazuje stručný přehled obsažený v „Regional Physical Planning“ (UNO, 1966, St./ECE/HOU 24, str. 8—11).

Hodnocení

Je otázkou, jak hodnotit vývoj měst. Města byla vždy kolébkou kulturního pokroku a přece byla vždy kritizována. Hysteričtí kazatelé čas od času bouřlivě vytýkali měšťanům rozmařilost a nemravnost. V době, kdy zemědělství prožívalo nepozorovaně svou technickou revoluci (v XVIII. století) a kdy města zahajovala svůj triumfální postup, vystoupil francouzský preromantismus s kultem venkova a sentimentálně idealizoval jeho přirozenost a nevinost. Méně romanticky dokazovali fyziokraté, že jediné zemědělství je základní a produktivní činností. Příznivější vztah k městu měli socialističtí teoretikové.

V poslední době (asi 30 let) se názory na město a venkov, jak se zdá, změnily:

a) Je nesporné, že podíl městského obyvatelstva sám o sobě není ukazatelem jakési vyšší civilizace státu. Rovněž není možné mluvit o idiotismu venkovského života.

b) Zdá se, že se už miliónová města nepokládají za vrchol civilizace a je tendence rozkládat koncentrace obyvatelstva do více měst, jak o tom svědčí úsilí o decentralizaci podniků, jejich ředitelství, správních úřadů, výstavba satelitních měst s převahou obyvatelstva zaměstnaného jinde, organizováním větších střediskových obcí i na venkově a zanikání příliš malých vesnic. Tento proces oslabuje právě krajní typy obcí (obcí příliš malých i příliš velkých)

Sociologické průzkumy zjišťují také, jak lidé oceňují různé způsoby bydlení. I bez sociologických průzkumů je nasnadě, že značná část dotazovaných osob dává přednost rodinnému domku (se zahrádkou a garáží). Jenže se už musí šetřit zemědělská půda; nezbývá než stavět obytné domy o větším počtu podlaží, popř. i věžové domy. Sociologické průzkumy sice zjišťují některé nevýhody bydlení ve výškových domech, ale je nutno aspoň nějak bydlet. Výškové domy svádějí i k některým fantastickým představám: doporučuje se výstavba kolektivních domů pro několik desítek tisíc lidí. V těchto mamutích pyramidách by byly nejen byty, nýbrž i výrobní a obchodní podniky, policie, nemocnice, školy, porodnice a snad na střeších i krematoria a hřbitovy. Návrhy připomínají trochu stejně utopické návrhy Ch. Fouriera: falanstery měly být velké rozsáhlé budovy (na způsob versailleského zámku) pro několik tisíc lidí, kteří by v nich bydleli i pracovali. Koncepce totality vede patrně ke stejným utopiím, jen technické detaily tu představují jakýsi pokrok.

Sociologické průzkumy upozorňují i na to, že dnešní člověk je znervózňován ruchem velkoměsta a touží po intimnějším soukromí (ne-li dokonce po klidu rostliny). Domníváme se, že soukromí se dá spíš uskutečnit, je-li bydlení vzdáleno od místa práce, a je možné spíš ve velkém městě než na vesnici nebo v malém městě.

Závěr

Protiklad města a venkova je v podstatě odstraněn, rozdíly odstranit nelze. Úkolem dnešní politiky ekonomické, investiční, kulturní atd. je odstraňovat závady bydlení a života ve městech i na venkově. K tomu už není třeba „ideologizovat“ poměr města a venkova v teorii jakéhosi protikladu. Naopak je nutno právě bez této ideologie krajně podrobnými studii zjišťovat všechny zvláštnosti a rozdíly bydlení a života lidí ve všech obcích venkovských i městských, ve všech i nejmenších sídlištích. To je úkolem především demografické statistiky (běžné i cenové) demografických a sociologických průzkumů atd. Předmětem vědecké demografie je ovšem populace jako celek, její vznik, růst její úspěchy a úpadky; její zánik; jen z tohoto hlediska se musí zabývat i minimálními lokálními částmi populace, jejichž existence (spolu s budovami, komunikacemi) je přednostním předmětem geografie a územního plánování.